

Thesis orthopedagogiek

De relatie tussen
ouder-kind interactie,
temperament en
externaliserend probleemgedrag

Vak: Thesis orthopedagogiek
Werkveld: Jeugdzorg
Student: Nicole van de Laar
Studentnummer: 3125904
Docent: Annemiek Karreman
Tweede beoordelaar: Juliette Liber
Juni 2008

De relatie tussen ouder-kind interactie, temperament en externaliserend probleemgedrag

N. van de Laar

Universiteit Utrecht

Abstract

In dit onderzoek is de relatie tussen ouder-kind interactie, temperament en externaliserend probleemgedrag bij kinderen bestudeerd. De onderzoekspopulatie bestond uit 78 kinderen en hun ouders. Door middel van gestructureerde vragenlijsten zijn er gegevens verzameld. Uit de onderzoeksresultaten bleek hoe minder positieve controle vaders uitoefenden hoe meer risico het kind had op het ontwikkelen van externaliserend probleemgedrag. Verder bleek dat als ouders warmte gaven aan hun kind, het risico op externaliserend probleemgedrag kleiner was. Van de drie dimensies van temperament bleken er twee gecorreleerd aan externaliserend probleemgedrag: positief affect en zelfcontrole. Bij veel positief affect was er sprake van meer externaliserend probleemgedrag bij het kind. Bij een hoge mate van zelfcontrole was er sprake van minder externaliserend probleemgedrag bij het kind. Er was geen sprake van een moderatie-effect door een dimensie van temperament in de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag.

Inleiding

Het meeste onderzoek naar risico- en beschermingsfactoren voor de ontwikkeling van probleemgedrag richt zich op externaliserend probleemgedrag. Dekovic (1999) geeft hier als reden voor dat externaliserend probleemgedrag beter zichtbaar en meer negatieve sociale consequenties heeft dan internaliserend probleemgedrag. Deze onderzoeken richten zich vaak op oudere kinderen, namelijk in de basisschoolleeftijd en adolescenten. In de literatuur wordt aangegeven dat er relatief weinig onderzoek gedaan is naar probleemgedrag bij kinderen dat zich al op jonge leeftijd voordoet (Shaw, Keenan en Vondra, 1994). Veel theorieën over de socialisatie van kinderen gaan uit van een verband tussen ouderlijke verzorging en externaliserend probleemgedrag bij kinderen (Hetherington & Martin, 1986; Maccoby & Martin, 1983; Patterson, 1980). In het artikel van Henry, Caspi, Moffitt en Silva (1996) wordt er gekeken naar de relatie tussen twee factoren, namelijk temperament en opvoeding/gezins

kenmerken en anti-sociaal gedrag. Zij hebben binnen dit onderzoek geen onderscheid gemaakt tussen de vader-kind en moeder-kind interactie. De rollen van vader en moeder kunnen echter zeer verschillend zijn. Het culturele en sociale beeld plaatst de moeder in de rol van verzorger en de vader in de rol van kostwinner. In de literatuur wordt consistent aangegeven dat voor de zorg van de kinderen moeders een grotere rol hebben dan vaders (Conell & Goodman, 2002). Onderzoekers, die onderzoek hebben gedaan naar agressief gedrag en andere externaliserende gedragingen, onderzochten factoren binnen het kind (geslacht en temperament), sociale interacties en relaties (ouderschapsstijlen, hechtingrelaties en interactie met leeftijdsgenoten) en andere externe factoren (sociaal- economische status en gezinsfactoren). Weinig onderzoekers hebben de effecten van combinaties van factoren onderzocht, namelijk een interactie tussen twee factoren (Rubin, Burgess & Dwyer, 2003).

Dit huidige onderzoek heeft zich gericht op jonge kinderen en hun ouders, er is een meetmoment op 3-jarige leeftijd van het kind en een meetmoment op 4,5-jarige leeftijd van het kind. Er zal als eerste onderzoek gedaan worden naar de relaties tussen temperament en externaliserend probleemgedrag. Daaropvolgend zal de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag onderzocht worden. Bij de variabele ouder-kind interactie zal onderscheid gemaakt worden tussen de vader-kind en de moeder-kind interactie. Als laatste zal onderzocht worden of temperament de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag modereert.

Externaliserend probleemgedrag

Als men spreekt van externaliserend probleemgedrag spreekt men van agressie, hatelijkheid, woede, ongehoorzaamheid en oppositioneel gedrag. Achenbach en Edelbrock (1981) menen dat dit gedragingen zijn die in studies naar de relatie tussen opvoeding en externaliserend gedrag naar voren kwamen. Ook worden als voorbeelden van externaliserend probleemgedrag ongehoorzaamheid, vernielzuchtige en agressieve gedragingen genoemd (Batum & Yagmurcu, 2007). In dit onderzoek wordt externaliserend probleemgedrag gezien als gedrag dat zich naar buiten toe richt. Het veroorzaakt problemen voor de omgeving en kan tot uiting komen als agressief, antisociaal, grensoverschrijdend en oppositioneel gedrag. Dit gedrag zorgt voor grote problemen in de verschillende systemen van het kind.

Vanuit zowel theoretisch als klinisch perspectief is het belangrijk om te weten wanneer kinderen en adolescenten bepaald externaliserend probleemgedrag uiten en welke gedragingen in een bepaalde frequentie normaal zijn op een leeftijd. De mate van

externaliserend probleemgedrag verandert naarmate kinderen ouder worden (Bongers, Koot, Ende & Verhulst, 2004). Het besef van een “normaal” ontwikkelingsverloop van externaliserend probleemgedrag geeft een essentiële basis om abnormaliteiten te signaleren op verschillende leeftijden. Het onderzoek van Bongers, Koot, Ende en Verhulst (2004) laat zien dat agressie een piek heeft in de kinderjaren en afneemt richting adolescentie. Antisociaal gedrag, ook wel een onderdeel van externaliserend probleemgedrag, lijkt een gedragskenmerk te zijn die begint in de vroege kinderjaren en vaak voortduurt in de adolescentie en volwassenheid. Vaak begint dit gedrag in de vroege basisschooljaren (Patterson, DeBaryshe & Ramsey, 1998). Het onderzoek van Lahey et al. (2000) laat zien dat oppositioneel gedrag vaker voorkomt bij kinderen in de leeftijd van 9 tot 12 jaar. Agressie blijkt het meeste voor te komen tussen het 9^e en 17^e levensjaar. Lahey en collega's geven in hun onderzoek aan dat het voor ouders normaal is om oppositioneel gedrag te zien bij hun kinderen op jonge leeftijd als ook in de adolescentie.

De gevolgen van externaliserend probleemgedrag kunnen zowel invloed hebben op de kinderen zelf als op de omgeving en de maatschappij. Externaliserend probleemgedrag wordt bijvoorbeeld geassocieerd met een verhoogd risico voor delinquentie, afwijzing door leeftijdsgenoten, slechte schoolprestaties, vroegtijdig schoolverlaten en problemen in de adolescentie en volwassenheid. Onderzoekers zien daarom speciaal belang in de preventie van externaliserend probleemgedrag (Batum & Yagmurlu, 2007). Daarom is het belangrijk om determinanten vanuit de ouder-kind interactie en vanuit temperament te achterhalen.

Ouder-kind interactie

In de literatuur rondom opvoeding komen ondersteuning en controle terug als centrale begrippen. Beiden hebben een grote invloed op de ontwikkeling van het kind (Scholte & Sontag, 1992). Een flexibele opstelling van ouders en een soepele methode van het uitoefenen van controle, zoals het geven van uitleg, hebben een positieve invloed op de ontwikkeling van het kind. Rigide en een dwingende methode van controle hebben een negatieve invloed op de ontwikkeling van het kind. Volgens Scholte en Sontag (1992) en Slater en Power (1987) verhoogt het geven van zeer strenge straffen of het geven van een straf die niet in verhouding staat tot wat er gebeurd is, de kans op ontwikkelingsproblemen. In de literatuur komen veel factoren naar voren die bijdragen aan de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag, namelijk: harde en inconsequente discipline, inadequate supervisie, afwijzing door ouders en gebrek aan betrokkenheid van ouders (Shaw, Keenan & Vondra, 1994).

Binnen dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van twee dimensies van opvoeding, namelijk controle en ondersteuning. Bij de dimensie controle wordt zowel aandacht besteed aan positieve als negatieve controle. Negatieve controle houdt in een rigide en dwingende manier van controle uitoefenen, voorbeelden hiervan zijn fysiek straffen (een tik, een pak slaag geven), wegsturen (naar de gang, eigen kamer), onthouden van privileges (geen televisie, niet buitenspelen) en straffen door negeren. Positieve controle houdt in een flexibele opstelling van ouders en soepele methoden van controle waarbij het geven van uitleg aan het kind centraal staat, voorbeelden hiervan zijn praten met het kind en op eerder gemaakte afspraken wijzen (Gerrits, Groenendaal, Dekovic en Noom, 1997). In het onderzoek van Leeuwen, Mervielde, Braet, en Bosmans (2004) zijn zowel positieve als negatieve controle onderzocht. Negatieve controle door ouders bleek een risico factor te zijn voor externaliserend probleemgedrag bij het kind. Zij vinden geen relatie tussen positieve controle en externaliserend probleemgedrag. In Scholte en Sontag (1992) blijkt echter dat positieve controle van ouders invloed heeft op de ontwikkeling van het kind.

Naast controle wordt er ook onderzoek gedaan naar twee verschillende dimensies van de positieve opvoedingsdimensie ondersteuning: warmte en responsiviteit. Aspecten van ondersteuning als warmte en responsiviteit leiden tot competentie en zelfstandigheid bij het kind terwijl een gebrek daaraan kan leiden tot gedragsproblemen (Maccoby & Martin, 1983; Slater & Power, 1987). Warmte verwijst naar het uiten van positief affect, affectie en bewondering richting het kind. Ook de uiting van de ouders dat zij van het kind houden en plezier hebben met het kind is een onderdeel van warmte. Ouders behoren hun kind warmte te bieden wanneer het kind hierom vraagt en behoren dit ook spontaan te geven. Onderzoeksresultaten uit veel studies geven duidelijkheid waarom de mate van warmte en steun van ouders aan hun kinderen belangrijk zijn (Connor, Dunn, Jenkins & Rasbash, 2006). Van een stabiele relatie met warmte en affectie tussen ouders en kinderen kan men verwachten dat deze resulteert in de acceptatie van de waarden van ouder door het kind, identificatie met de ouder en betere aanpassingsvaardigheden (MacDonald, 1992). De bevinding dat warmte in de ouder-kind relatie imitatie en identificatie mogelijk maakt is al lange tijd bekend vanuit de sociale leertheorie. De reden hiervoor is dat het gedrag van het kind gekenmerkt wordt door positieve gedragingen. Bij een gebrek aan warmte is er geen sprake van een positieve relatie. Bovendien zal het kind de waarden van de ouders niet goed kunnen overnemen en zal de identificatie met de ouder lastiger zijn. Responsiviteit wijst op de reactie van ouders op hun kinderen wanneer de kinderen verdrietig, bang of van slag zijn

(Davidov & Grusec, 2006). Voorbeelden zijn sensitieve reacties zoals geruststellen en helpen. Lage responsiviteit is samen met andere kenmerken, zoals gebrek aan betrokkenheid van de ouder, harde en inconsequente straffen en onvoldoende beloningen bij positief gedrag, een voorspeller voor externaliserend probleemgedrag (Leeuwen, Mervielde, Braet & Bosmans, 2004).

De karaktereigenschappen van een kind hebben ook een grote invloed op de opvoeding door ouders (Warren-Buur, 2002). Kinderen en ouders vormen een dynamisch gezinsysteem, gekenmerkt door wederzijdse beïnvloeding (Cui, Donnellan & Conger, 2007). Dit geeft een wisselwerking aan, het gedrag van het kind beïnvloedt de opvoedingswijze door ouders en de opvoedingswijze beïnvloedt het gedrag van het kind. Rueter en Conger (1998) hebben onderzoek gedaan naar deze wederzijdse beïnvloeding, zij vinden voornamelijk wederzijdse negatieve beïnvloeding. Uit de onderzoeksresultaten blijkt bijvoorbeeld dat verstorend, grensoverschrijdend gedrag van kinderen zorgt voor minder ondersteuning en verzorging door ouders.

Lamb verwijst naar vaders als “de vergeten bijdragers aan de ontwikkeling van kinderen”. In het artikel van Connell en Goodman (2002) komt naar voren dat wetenschappers zich vooral richten op de moeders, daarom kijken Connell en Goodman naar zowel moeders als vaders. Zij geven op basis van literatuur de volgende redenen waarom het belang van de moeder-kind relatie zo vaak naar voren komt. Het culturele en sociale beeld plaatst de moeder in de rol van verzorger en de vader in de rol van kostwinner. In de literatuur wordt consistent aangegeven dat voor de zorg van de kinderen moeders een grotere rol spelen dan vaders. Dit geldt voor gezinnen met zowel één als twee kostwinners. In de psychodynamische en gedragsmatige theorie is dit beeld terug te vinden. Uit de resultaten van hun onderzoek komt naar voren dat zowel de opvoeding door vaders als de opvoeding door moeders afzonderlijk een risicofactor kunnen zijn voor het ontstaan van internaliserende of externaliserende psychopathologie. Externaliserend probleemgedrag is gelijk gerelateerd aan opvoeding door vaders en opvoeding door moeders.

Om meerdere redenen is te verwachten dat de vader-kind interactie sterker gerelateerd is aan externaliserend probleemgedrag dan de moeder-kind interactie. De eerste reden hiervoor is dat vaders een belangrijke rol hebben in de discipline (Rothbaum & Weisz, 1994). Verder is er bij meer volwassen mannen sprake van externaliserend probleemgedrag dan bij volwassen vrouwen. Hierbij kan men denken aan het feit dat modeling een belangrijke manier van externaliserend gedrag aanleren is. Er wordt ook benadrukt dat de afwezigheid van een

vader binnen het gezin gecorreleerd is met agressie, dit suggereert dat verwaarlozende ouderlijke opvoeding geassocieerd wordt met externaliserend gedrag van het kind. In tegenstelling tot wat Rothbaum en Weisz (1994) hadden verwacht, namelijk een sterkere relatie tussen vader-kind interactie dan moeder-kind interactie met externaliserend probleemgedrag, vonden zij een sterkere relatie tussen de moeder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat de kwaliteit van de opvoeding door moeders, in vergelijking met de opvoeding door vaders, sterker geassocieerd wordt met het niet aanwezig zijn van externaliserend probleemgedrag. Er is in verschillende onderzoeken aandacht besteed aan de verschillen tussen vader-kind en moeder-kind interactie in relatie tot externaliserend probleemgedrag. De uitkomsten over deze relaties zijn echter niet eenduidig.

Temperament

Thomas en Chess (1977) beschouwen temperament als een gedragskenmerk 'binnen' het kind. Bates, Pettit, Dodge en Ridge (1998) beschouwen temperament als samenstelling van een kindfactor en een factor die bepaald wordt door de perceptie van ouders. De subjectieve waarneming van de ouders beïnvloedt hun beoordeling van het temperament van het kind.

Leeuwen, Mervielde, Braet, en Bosmans (2004) geven aan dat er in veel studies een relatie gevonden wordt tussen temperament en probleemgedrag. Patterson en Sanson (1999) hebben onderzoek gedaan naar het voorspellen van probleemgedrag bij jonge kinderen aan de hand van de relatie tussen temperament, opvoeding, gezinsleven en 'goodness of fit'. Uit dit onderzoek is gebleken dat temperament, opvoeding en 'goodness of fit' een belangrijke invloed uitoefenen op het sociaal aanpassingsvermogen en externaliserend probleemgedrag.

Rothbart, Ahadi, Heshey en Fischer (2001) meten temperament aan de hand van de CBQ (Children's Behavior Questionnaire). Zij maken onderscheid tussen twee onderdelen van temperament, namelijk reactiviteit en zelfregulatie. Reactiviteit representeert volgens Rothbart twee systemen: positieve en negatieve reactiviteit. Deze reactiviteit heeft betrekking op het waarneembare emotionele, cognitieve en motorische gedrag. Negatieve reactiviteit betreft een negatieve gevoeligheid voor omgevingsfactoren zoals angst, frustratie, droefheid en terughoudendheid. Positieve reactiviteit betreft een positieve gevoeligheid voor omgevingsfactoren zoals toenadering, impulsiviteit, activiteit, lachen en plezier maken (Bergh & Ackx, 2003). Zelfregulatie verwijst naar het reguleren van reactiviteit, zoals het aandachtig concentreren en de inhibitie controle. Er zijn veel individuele verschillen in de mate van

reactiviteit en zelfregulatie. Voorbeelden hiervan zijn positieve, emotionele reactiviteit (bijvoorbeeld lachen en plezier), negatieve emotionele reactiviteit (bijvoorbeeld angst en verdriet), zelfregulatie mechanisme voor aandacht/ concentratie en activiteit, gedragsinhibitie (bijvoorbeeld angst en verlegenheid) en inhibitie controle.

Rothbart, Ahadi, Heshey en Fischer (2001) vinden een indeling in 3 factoren, namelijk positief affect, negatief affect en zelfcontrole. Kinderen met een hoog positief affect hebben een actieve verbondenheid in de wereld door toenadering en gevoeligheid voor beloningen, en hebben een tendens om een brede variatie aan positieve gevoelens zoals vreugde, geluk, enthousiasme en trots te tonen (Whittle, Allen, Lubman & Yücel, 2005). Een toename in het positief affect van kinderen zorgt voor een afname in externaliserend probleemgedrag (Lunkenheimer, 2007). Inhibitie, vermijding en sensitiviteit voor straffen zijn kenmerken die naar voren komen bij kinderen met een negatief affect. Deze kinderen hebben een tendens om een brede variatie aan negatieve gevoelens, zoals boosheid, frustratie, vrees, bezorgdheid, verdriet en schuld, te laten zien (Whittle, Allen, Lubman & Yücel, 2005). Negatief affect wordt gerelateerd aan externaliserend probleemgedrag. Woede en frustratie zijn factoren die kinderen ontvankelijk maken voor het ontwikkelen van externaliserend probleemgedrag (Rothbart, Evans & Ahadi, 2000). Zelfcontrole verwijst naar de mate van controle dat een individu heeft over zijn impulsen en emoties, de capaciteit om hun aandacht ergens op te richten en om te gaan met uitgestelde aandacht. Kinderen met een hoge mate van zelfcontrole worden beschreven als ijverig, volhardend, betrouwbaar en verantwoordelijk (Whittle, Allen, Lubman & Yücel, 2005). In het beschrijven van externaliserend probleemgedrag wordt er vaak verwezen naar gebrek aan controle en slechte regulatie (Campbell, 1995). In het artikel van Zhou, Hofer, Eisenburg, Reiser, Spinrad en Fabes (2007) wordt een negatieve correlatie gevonden tussen zelfcontrole en externaliserend probleemgedrag. De onderzoeksresultaten laten zien dat kinderen met een tekort aan zelfcontrole een buitenproportionele verhoging van externaliserend probleemgedrag laten zien, in meer dan één ontwikkelingsperiode, namelijk in de kinderjaren, de puberteit en de adolescentie. Ook Batum en Yagmurlu (2007) constateren een relatie tussen zelfcontrole en externaliserend probleemgedrag. Zelfcontrole heeft hierin betrekking op gedrag en op emotie. Kinderen met een gebrek aan zelfcontrole zijn negatiever en zijn niet in staat om zich op een adequate manier te organiseren of om natuurlijke, emotionele ervaringen te reguleren. Temperament heeft dus een sterk effect op vroegtijdig probleemgedrag wanneer er een gebrek is aan interne of externe regulatie (Calkins &

Dedmon, 2000). Tussen alle drie de factoren van Rothbart en externaliserend probleemgedrag worden dus relaties gevonden.

De meeste theoretische verklaringen voor de ontwikkeling van probleemgedrag omvatten factoren van temperament van het kind en de kwaliteit van de interactie met de ouders en de sociale omgeving. Thomas en Chess (1977) beschrijven dit interactieve proces als 'goodness of fit' tussen het temperament van het kind en de verwachtingen en vaardigheden van het gezin en de school (Bates, Pettit, Dodge & Ridge, 1998). Bij een goede fit zijn het temperament van het kind en de verwachtingen en eisen vanuit de omgeving goed op elkaar afgestemd. Bij een "mismatch" tussen moeilijk temperament en de opvoeding van de ouders is er een verhoogd risico dat het kind gedragsmoeilijkheden ontwikkelt. In de literatuur is echter wel beschreven dat temperament op zichzelf niet leidt tot gedragsproblemen, maar dat het effect heeft op het gedrag in combinatie met andere omgevingsfactoren (Bates, Pettit, Dodge & Ridge, 1998). Daarom zal in dit onderzoek onderzocht worden of temperament de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag beïnvloedt. Kochanska heeft veel onderzoek gedaan naar moderatie effecten. Het model wat gebruikt wordt is een interactie tussen twee variabelen die ontwikkeling beïnvloeden als een significante bijdrage aan het gedrag van een kind (Kochanska, Aksan & Joy, 2007). Kochanska onderzoekt bijvoorbeeld de interactie tussen temperament van een kind en de socialisatie van ouders die samen significant bijdragen aan een geïnternaliseerd bewustzijn (Kochanska, 1993). Belsky Hsieh en Crnic, (1998) hebben ook onderzoek gedaan naar moderatie effecten. De onderzoeksresultaten geven aan dat het temperament van moeder in interactie met de opvoeding het externaliserend probleemgedrag van kinderen beïnvloedt. Voor vaders vinden zij een moderatie effect tussen temperament van vader en de opvoeding door vader op de inhibitie van kinderen. Onderzoekers die onderzoek hebben gedaan naar moderatie effecten of variabelen in meerdere contexten zijn erg belangrijk omdat zij de geheime oplossingen kunnen omvatten. Een significante moderator helpt te begrijpen waarom het hoofdeffect, dus de relatie tussen twee variabelen, beperkt kan zijn. Dat één proces niet voor alle variabelen geldt, is steeds meer een uitgangspunt. Het effect van een variabele blijft niet hetzelfde als er andere variabelen worden toegevoegd. Bepaald opvoedgedrag van ouders heeft verschillende effecten bij kinderen met een verschillend temperament (Kochanska, Aksan & Joy, 2007).

Vraagstelling en hypothesen

De algemene vraagstelling van dit onderzoek is of er een relatie is tussen ouder-kind interactie, temperament en externaliserend probleemgedrag. Om de algemene vraagstelling te beantwoorden zal er gekeken worden of er een relatie is tussen temperament en externaliserend probleemgedrag. Leeuwen, Mervielde, Braet, en Bosmans (2004) geven aan dat er in veel studies een relatie gevonden wordt tussen temperament en probleemgedrag. Hierbij wordt er een positieve relatie tussen negatief affect en externaliserend probleemgedrag verwacht. Tussen de andere variabelen van temperament, namelijk positief affect en zelfcontrole, en externaliserend probleemgedrag wordt een negatieve relatie verwacht.

De tweede onderzoeksvraag is of er een relatie is tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. In de literatuur komen veel factoren naar voren die bijdragen aan de ontwikkeling van externaliserend probleemgedrag, namelijk: harde en inconsequente discipline, inadequate supervisie, afwijzing door ouders en gebrek aan betrokkenheid van ouders (Shaw, Keenan & Vondra, 1994). De verwachting is dat er een relatie is tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. Dit geldt voor alle onderdelen van ouder-kind interactie die in dit onderzoek gebruikt worden, namelijk positieve controle, negatieve controle, warmte en responsiviteit. Tussen negatieve controle en externaliserend probleemgedrag wordt er een positieve relatie verwacht en bij de overige drie variabelen en externaliserend probleemgedrag wordt er een negatieve relatie verwacht.

De derde onderzoeksvraag is of de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag verschillend is voor vader-kind en moeder-kind interactie. Er is in verschillende onderzoeken aandacht besteedt aan de verschillen tussen vader-kind en moeder-kind interactie in relatie tot externaliserend probleemgedrag. De uitkomsten over deze relaties zijn echter niet eenduidig. Om meerdere redenen is te verwachten dat de vader-kind interactie sterker gerelateerd is aan externaliserend probleemgedrag dan de moeder-kind interactie. De eerste reden hiervoor is dat vaders een belangrijke rol hebben in de discipline (Rothbaum & Weisz, 1994). Verder is er bij volwassen mannen vaker sprake van externaliserend probleemgedrag dan bij volwassen vrouwen. Hierbij kan men denken aan het feit dat modeling een belangrijke manier van externaliserend gedrag aanleren is. Er wordt ook benadrukt dat de afwezigheid van een vader binnen het gezin gecorreleerd is aan agressie, dit suggereert dat verwaarlozende ouderlijke opvoeding geassocieerd wordt met externaliserend gedrag van het kind. De verwachting bij deze onderzoeksvraag is dan ook dat de vader-kind

interactie een sterkere relatie heeft met externaliserend probleemgedrag dan de moeder-kind interactie. Dit geldt vooral voor positieve en negatieve controle.

De laatste onderzoeksvraag is of de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag gemodereerd wordt door temperament. Uit onderzoek is gebleken dat temperament, opvoeding en 'goodness of fit' een belangrijke invloed uitoefenen op het sociaal aanpassingsvermogen en externaliserend probleemgedrag (Patterson en Sanson, 1999). Dat één proces niet voor alle variabele geldt, is steeds meer een uitgangspunt. Het effect van een variabele blijft niet hetzelfde als er andere variabelen worden toegevoegd. Bepaald opvoedgedrag van ouders heeft verschillende effecten bij kinderen met een verschillend temperament (Kochanska, Aksan & Joy, 2007). De verwachtingen, wat betreft temperament als moderator, zijn dat positief affect en zelfcontrole de relatie tussen positieve controle, warmte en responsiviteit met externaliserend probleemgedrag positief beïnvloeden. Negatief affect zal deze relatie negatief beïnvloeden. De relatie tussen negatieve controle en externaliserend probleemgedrag zal ook beïnvloed worden door temperament. Namelijk de relatie wordt positief beïnvloed door positief affect en zelfcontrole en negatief beïnvloed door negatief affect.

Methode

Participanten

Het onderzoek werd afgenomen bij 89 tweelouder gezinnen en hun eerstgeboren kind. Deze gezinnen zijn afkomstig uit diverse plaatsen in Nederland. Binnen dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van resultaten afkomstig uit twee meetmomenten. De kinderen waren op het eerste meetmoment 3 jaar en op het tweede meetmoment 4,5 jaar oud. De populatie bestaat uit 45 jongens en 44 meisjes. Deze gezinnen zijn benaderd via kinderdagverblijven en peuterspeelzalen. De verschillende kinderdagcentra zijn door middel van een clustersteekproef benaderd. Daarna is er een selectie gemaakt aan de hand van criteria, namelijk eerstgeboren kinderen, Nederlands sprekend en er moesten twee ouders in het gezin aanwezig zijn. Gemiddeld zijn de ouders 10 jaar samen met hun huidige partner. De gemiddelde leeftijd van een vader is 36 jaar en de gemiddelde leeftijd van de moeder is 34 jaar. De leeftijden van de ouders variëren van 21 tot 50 jaar. Van de vaders heeft 70% een middelbare vervolgopleiding, waarvan 66% hoger opgeleid is. Van de moeders heeft 83 % een middelbare vervolgopleiding, waarvan 56% hoger opgeleid is. Van de vader heeft 96% betaald werk en van de moeder heeft 93% betaald werk.

Procedure

Dit onderzoek maakt gebruik van een groter onderzoek. De gezinnen die meewerken aan het onderzoek zijn via kinderdagverblijven en speelzalen benaderd. Zij hebben een brief toegestuurd gekregen en zijn opgebeld. Deze ouders hebben verschillende vragenlijsten ingevuld, met betrekking tot de verschillende variabelen. Deze vragenlijst kregen zij tijdens een huisbezoek, ook wel het eerste meetmoment op 3-jarige leeftijd van het kind. Deze vragenlijsten zijn geretourneerd naar de universiteit. De variabelen die bij dit meetmoment werden gemeten zijn temperament en ouder-kind interactie. Op 4,5-jarige leeftijd van het kind werden de gezinnen weer benaderd. De variabele die bij dit meetmoment werd gemeten was externaliserend probleemgedrag. Hiervoor vulde zowel vader, moeder als leerkracht een vragenlijst in. Voordat de leerkracht werd gevraagd om een vragenlijst in te vullen is daarvoor toestemming gevraagd aan ouders. De vragenlijsten werden ook dit meetmoment geretourneerd aan de universiteit.

Onderzoeksinstrumenten

Strengths and Difficulties Questionnaire

Het externaliserend probleemgedrag werd gerapporteerd aan de hand van de Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ, Goodman 1997). Deze vragenlijst heeft een goede interne consistentie, deze is vergelijkbaar met de Child Behavior Check List (CBCL) en de Youth Self Report (YSR). De SDQ bestaat uit 25 items die zijn verdeeld in 5 schalen. In dit onderzoek worden vier schalen gebruikt namelijk de hyperactiviteit schaal, de emotionele symptomen schaal, de gedragsproblemen schaal en de leeftijdsgenoten problemen schaal. Ouders geven op een driepuntsschaal aan in hoeverre een stelling toepasselijk was voor het kind (niet waar, gedeeltelijk waar of volledig waar). De validiteit en betrouwbaarheid zijn in het onderzoek van Goodman (1997) goed gebleken. In dit onderzoek werd de SDQ vergeleken met de Rutter vragenlijst. Door de hoge correlatie op de totale score blijkt een hoge validiteit en betrouwbaarheid, dit omdat de Rutter vragenlijst al valide en betrouwbaar bleek (Elander & Rutter, 1996).

Om één variabele voor externaliserend probleemgedrag te maken zijn factoranalyses gedaan, deze zijn apart gedaan voor vader, moeder en leerkracht. Hiervoor zijn de items van de Emotionele symptomen, Gedragsproblemen, Hyperactiviteit en Peer Problemen gebruikt. Er zijn twee factoren gevonden op basis van eigenwaarde > 1 . De factoren zijn externaliserend en internaliserend probleemgedrag. Bij vader wordt 35% van variantie

verklaard door deze factoren, bij moeder 33% en bij leerkracht 42%. Binnen dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van de factor externaliserend probleemgedrag. Externaliserend probleemgedrag bestaat uit de items van de schalen Gedragsproblemen en Hyperactiviteit. Een voorbeeld item uit de schaal van Gedragsproblemen is 'heeft vaak driftbuien en woede-uitbarstingen'. Een voorbeeld item uit de schaal Hyperactiviteit is 'rusteloos, hyperactief, kan niet lang stil zitten'. Er is één item verwijderd omdat deze op beide factoren laadt, namelijk 'vecht vaak met anderen kinderen of pest ze'. Dit item zou zowel bij internaliserend als externaliserend kunnen behoren. Vervolgens is er gekeken naar de betrouwbaarheid van de schalen van externaliserend probleemgedrag. De Cronbach Alpha's voor de factor externaliserend probleemgedrag voor vader was .82, voor moeder .84 en voor de leerkracht .85. De correlaties zijn $r = .81, p < .01$ (vader-moeder), $r = .54, p < .01$ (moeder-leerkracht) en $r = .46, p < .01$ (vader-leerkracht). Tussen de factoren externaliserend probleemgedrag volgens vader, moeder en leerkracht zijn significante correlaties ($p < .01$) gevonden. Daarom zijn de factoren samengevoegd tot één variabele externaliserend probleemgedrag.

Parenting Dimensions Inventory

De ouder-kind interactie werd gerapporteerd aan de hand van een vragenlijst, namelijk de Parenting Dimensions Inventory (Power, 1993; Slater & Power, 1987). De PDI is een meetinstrument om de opvoedingsstijl te meten. De PDI bestaat uit 54 items, deze items zijn onder te verdelen in acht dimensies. In dit onderzoek zijn drie dimensies gebruikt namelijk warmte, responsiviteit en soort controle. Ouders moesten invullen op een zespuntsschaal in hoeverre de stelling toepasselijk was voor het kind. De antwoordcategorieën lopen van (1) is helemaal mee oneens tot (6) helemaal mee eens. De betrouwbaarheid en validiteit wordt ondersteund door verschillende factor analyses en cross-validering (Kelley, et al, 1992; Power, 1993; Slater & Power, 1987).

Er zijn voor het maken van de variabelen positieve controle en negatieve controle factoranalyses gedaan voor zowel vader als moeder. Hierbij zijn 2 factoren gevonden op basis van eigenwaarde > 1 , namelijk de factoren positieve en negatieve controle. De verklaarde variantie is bij vader 55%. Bij moeder wordt 54% van de variantie door de factoren verklaard. Hierbij is er één item verwijderd, namelijk "stem verheffen". Deze variabele laadde op zowel positieve als negatieve controle. Een verklaring hiervoor kan zijn dat mensen stem verheffen zowel als positieve als negatieve controle kunnen ervaren. Er zijn vier variabelen gevormd door de items te middelen, namelijk positieve controle door vaders, positieve controle door moeders, negatieve controle door vaders, negatieve controle door moeders. Vervolgens is er

gekeken naar de betrouwbaarheid van de variabelen voor ouder-kind interactie. De Cronbach alpha's van de schalen van moeder varieerde van .68 (stem verheffen) tot .88. (onthouden van privileges). De Cronbach alpha's van vader varieerde van .69 (straffen door negeren) tot .83 (stem verheffen en onthouden van privileges). Het item "wijzen op gevolgen" is niet meegenomen in de verdere analyses omdat de betrouwbaarheid lager was dan .6, namelijk .47. Daarnaast zijn er nog variabelen gemaakt voor warmte en responsiviteit voor beide ouders.

Children`s Behavior Questionnaire

Temperament werd gemeten met behulp van de Children's Behavior Questionnaire. (Rothbart, Ahadi, & Hershey, 1994; Rothbart, Ahadi, Hershey, & Fisher, 2001). De CBQ is een meetinstrument voor opvoeders. De test is gericht op kinderen van 3 tot en met 7 jaar. De CBQ meet temperament aan de hand van vijftien dimensies, namelijk: activiteitsniveau, woede en frustratie, toenadering, aandachtsgerichtheid, ongemak, dalende reactiviteit, angst, hoog intensiteit plezier, impulsiviteit, inhibitie controle (de controle om bepaalde gedragshandelingen te stoppen), laag intensiteit plezier, op waarneming gebaseerde gevoeligheid, verdriet, verlegenheid, lachen en plezier. Aan ouders werd gevraagd hun kind te beoordelen op een zevenpuntsschaal van (1) helemaal niet van toepassing op uw kind tot (7) helemaal van toepassing op uw kind. Ouders kregen ook de mogelijkheid een "niet van toepassing" antwoord te geven wanneer zij hun kind (nog) niet in een dergelijke situatie hadden meegemaakt. Uit het artikel van Rothbart et al. (2001) blijkt dat er sprake is van een goede interne consistentie, goede stabiliteit en goede construct validiteit. De factorstructuur blijft consistent bij verschillende groepen, bijvoorbeeld in leeftijd en culturen.

Er zijn twee factoranalyses gedaan, één voor vader en één voor moeder. Bij de factoranalyse werd zowel bij vader als bij moeder een driefactorenoplossing gevonden. Deze oplossing werd gevonden op basis van eigenwaarde > 1 . Bij vader kan 64% van de variantie verklaard worden door deze drie factoren, bij moeder is de verklaarde variantie 67%. De factoren worden zelfcontrole, negatief affect en positief affect genoemd. De Cronbach alpha's van de schalen temperament van vader varieerde van .64 tot .89. Eén schaal is niet meegenomen in de analyses omdat deze niet betrouwbaar was ($\alpha < .6$), namelijk de schaal dalende reactiviteit & kalmeerbaarheid. De Cronbach alpha's van de schalen van moeder varieerde van .67 tot .92. Ook hier is een schaal niet betrouwbaar gebleken en niet meegenomen in de analyses namelijk 'Toenadering'. De correlaties tussen vader en moeder van de factoren temperament zijn $r = .69$, $p < .01$ (positief affect), $r = .66$, $p < .01$ (negatief

affect) en $r = .57$, $p < .01$ (zelfcontrole). Bij alle drie de factoren zijn significante correlaties ($p < .01$) gevonden tussen vaders en moeders, daarom zijn de factoren van vader en moeder samengevoegd tot één variabele voor zelfcontrole, één variabele voor positief affect en één variabele voor negatief affect.

Resultaten

In Tabel 1 zijn de beschrijvende gegevens van alle variabele weergegeven. Moeders en vaders verschillen op twee aspecten van de ouder-kind interactie. Ze verschillen namelijk op de variabelen warmte en responsiviteit. Moeders scoren significant hoger op warmte ($M=5.45$; $t(72)=4.76$, $p<.01$) dan vaders ($M=5.13$; $t(72)=4.76$, $p<.01$). Vaders scoren hoger op responsiviteit ($M=4.79$; $t(72)=5.60$ $p>.01$) dan moeders ($M=4.27$; $t(72)= 5.60$, $p>.01$), dit verschil is echter niet significant.

Tabel 1

Beschrijvende statistieken van de variabelen

Variabelen	N	M	SD
Externaliserend probleemgedrag	75	.53	.37
Temperament			
Positief affect	72	4.55	.71
Negatief affect	72	3.46	.53
Zelfcontrole	72	5.03	.46
Moeder-kind interactie			
Positieve controle	71	4.11	.56
Negatieve controle	70	1.82	.49
Warmte	72	5.45	.48
Responsiviteit	72	4.27	.58
Vader-kind interactie			
Positieve controle	71	4.11	.53
Negatieve controle	71	1.93	.47
Warmte	72	5.13	.48
Responsiviteit	72	4.79	.69

Relatie tussen temperament en externaliserend probleemgedrag

Voor de eerste onderzoeksvraag is gekeken of er een relatie is tussen temperament en externaliserend probleemgedrag, zie Tabel 2. De variabelen zelfcontrole en positief affect zijn gerelateerd aan externaliserend probleemgedrag. Er is een negatief verband is tussen zelfcontrole en externaliserend probleemgedrag ($r = -.52^{**}$, $p < .01$) en een positief verband tussen positief affect en externaliserend probleemgedrag ($r = .48^{**}$, $p < .01$).

Relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag

Voor het beantwoorden van de tweede onderzoeksvraag is gekeken of er een relatie is tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag, zie Tabel 2. Hierbij is alleen een significante relatie gevonden tussen positieve controle door vaders en externaliserend probleemgedrag. Het gaat hier om een negatief verband, dat wil zeggen hoe minder positieve controle vaders uitoefenen des te meer externaliserend probleemgedrag kinderen vertonen.

Er is geen relatie gevonden tussen responsiviteit door vaders en moeders en externaliserend probleemgedrag. Wel is er een significante relatie gevonden tussen warmte en externaliserend probleemgedrag, bij zowel vaders als moeders, zie Tabel 2. De correlatie tussen warmte door moeders en externaliserend probleemgedrag is $r = -.41^{**}$ ($p < .01$). De correlatie tussen warmte door vaders en externaliserend probleemgedrag is $r = -.28^*$ ($p < .05$). Hoe minder warmte er door vaders of moeders getoond wordt, hoe hoger de mate van externaliserend probleemgedrag bij het kind is.

Verschillen in de relatie tussen vader-kind en moeder-kind interactie met externaliserend probleemgedrag

Voor het beantwoorden van de derde onderzoeksvraag is er gekeken naar de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag en of deze verschillend is voor vader-kind en moeder-kind interactie. De relatie tussen positieve controle door vaders en externaliserend probleemgedrag is significant, maar de relatie tussen positieve controle door moeders en externaliserend probleemgedrag is niet significant. Door middel van de Fisher transformatie is gekeken of er significante verschillen zijn tussen de correlatie coëfficiënten van vaders en moeders. Hierbij zijn geen significante verschillende correlatie coëfficiënten gevonden.

Tabel 2.

Pearson correlatie coëfficiënten

Variabelen	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1. Externaliserend probleemgedrag	-	.48**	.04	-.52**	.29	.18	-.20	-.30*	-.41**	-.28*	-.12	-.14
2. Temperament Positief affect		-	-.20	-.43**	.04	.24*	.01	-.23	-.10	-.10	-.08	.06
3. Temperament Negatief affect			-	-.25*	.21	-.14	-.02	-.16	-.21	-.05	-.05	-.40**
4. Temperament zelfcontrole				-	-.30*	-.13	.25*	.34**	.47**	.41**	.14	.30**
5. Negatieve controle moeder					-	.26*	-.09	-.25*	-.27*	-.09	-.02	-.04
6. Negatieve controle vader						-	-.17	.01	-.07	-.08	-.10	-.11
7. Positieve controle moeder							-	-.04	.41**	-.06	.33**	.07
8. Positieve controle vader								-	.24*	.27*	-.01	.14
9. Warmte moeder									-	.30**	.38**	.12
10. Warmte vader										-	.02	.39**
11. Responsiviteit moeder											-	.21
12. Responsiviteit vader												-

* $p < .05$, ** $p < .01$

Modereert temperament de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag

Voor het beantwoorden van de laatste onderzoeksvraag is er gekeken of de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag gemodereerd wordt door temperament. Er zijn meerdere regressieanalyses uitgevoerd. Voor elke interactieterm is een

hiërarchische regressieanalyse uitgevoerd, met als afhankelijk variabele externaliserend probleemgedrag en met als onafhankelijke variabelen temperament en ouder-kind interacties.. In stap 1 zijn de temperamentvariabelen ingevoerd, in stap 2 zijn de ouder-kind interactie variabelen toegevoegd en in stap 3 is de interactieterm toegevoegd. De regressieanalyses zijn voor vaders en moeders apart uitgevoerd. Er zijn significante hoofdeffecten gevonden voor positief affect en zelfcontrole. Hoe meer positief affect kinderen laten zien, hoe meer externaliserend probleemgedrag zij vertonen. Hoe meer zelfcontrole kinderen hebben hoe minder externaliserend probleemgedrag zij vertonen. Er zijn geen significante interactietermen, dat wil zeggen dat temperament geen modererend effect heeft op de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. In Tabel 3 is een voorbeeld van een regressieanalyse weergegeven.

Tabel 3

	? R2	B	SE	β
1. Temperament Positief Affect	.33**	.12	.05	.33**
Temperament Negatief affect		.01	.04	.02
Temperament Zelfcontrole		-.14	.05	-.36**
2. Warmte vader	.02	-.03	.05	-.08
Responsiviteit vader		.02	.05	.05
Positieve controle vader		-.03	.04	.04
Negatieve controle vader		.02	.04	.05
3. Interactievariabele Positief Affect en Warmte vader.	.00	-.03	.05	-.07

Conclusie en discussie

Door middel van het vinden van risicofactoren voor externaliserend probleemgedrag, krijgt men meer inzicht in het ontstaan van externaliserend probleemgedrag. Gedurende de jaren is er veel onderzoek gedaan naar externaliserend probleemgedrag en de relaties met andere variabelen. In dit onderzoek is bestudeerd welke kindfactoren en omgevingsfactoren van invloed kunnen zijn op externaliserend probleemgedrag. Dit onderzoek had betrekking op de variabele temperament en ouder-kind interactie. Temperament bestaat uit drie factoren, namelijk positief affect, negatief affect en zelfcontrole. Ouder-kind interactie bestaat uit moeder-kind en vader-kind interactie.

De eerste onderzoeksvraag had betrekking op de relatie tussen temperament en externaliserend probleemgedrag.

Twee factoren van temperament die gerelateerd zijn aan externaliserend probleemgedrag zijn positief affect en zelfcontrole. Wanneer een kind hoog scoort op positief affect zal het kind meer externaliserend probleemgedrag laten zien. Wanneer een kind beschikt over een goede zelfcontrole zal dit kind minder externaliserend probleemgedrag laten zien. Deze onderzoeksresultaten komen alleen overeen met de verwachting over zelfcontrole. De relatie tussen zelfcontrole en externaliserend probleemgedrag wordt ook gevonden in het onderzoek van Zhou et. al. (2005). Kinderen met een tekort aan zelfcontrole laten meer externaliserend probleemgedrag zien dan andere kinderen. De onderzoeksresultaten met betrekking tot positief affect komen niet overeen met de verwachting. Een positieve relatie tussen positief affect en externaliserend probleemgedrag wordt gevonden in het onderzoek van Lunkenheimer (2007), de verwachting was dat deze relatie in dit onderzoek ook gevonden zou worden. De verwachting was dat een toename in het positief affect van kinderen zorgt voor een afname in externaliserend probleemgedrag. De onderzoeksresultaten laten echter zien dat een toename in positief affect zorgt voor een toename in externaliserend probleemgedrag. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat ouders een te hoge mate van positief affect beschouwen als probleemgedrag of moeilijk vinden om dit gedrag bij te sturen. Er is echter geen relatie gevonden tussen negatief affect en externaliserend probleemgedrag een reden hiervoor zou kunnen zijn dat de mate van negatief affect niet dusdanig hoog is, dat dit leidt tot externaliserend probleemgedrag. Suggestief zou dit betekenen dat de ouders de mate van negatief affect van hun kinderen als 'normaal' ervaren.

De tweede onderzoeksvraag had betrekking op de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. Er is een negatieve relatie gevonden tussen positieve controle door vaders en externaliserend probleemgedrag. Als vaders weinig positieve controle op hun kinderen uitoefenen vertonen deze kinderen meer externaliserend probleemgedrag. De positieve controle door moeders evenals de negatieve controle door beide ouders heeft geen relatie met externaliserend probleemgedrag. Er is ook onderzoek gedaan naar de variabele warmte en responsiviteit. Er is een relatie gevonden tussen warmte en externaliserend probleemgedrag. Warmte blijkt als enige ouder-kind interactie bij zowel vaders als moeders een relatie te hebben met externaliserend probleemgedrag. Wanneer vaders of moeders veel warmte geven aan hun kinderen, dan heeft dit een positief effect op externaliserend probleemgedrag. Warmte verwijst naar het emotionele klimaat van de ouder-kind interactie,

kinderen blijven erg gevoelig voor dit klimaat. Responsiviteit heeft geen effect op externaliserend probleemgedrag bij kinderen. Dit komt niet overeen met de verwachtingen, omdat responsiviteit in dit onderzoek niet gerelateerd blijkt te zijn aan externaliserend probleemgedrag. Leeuwen, Mervielde, Braet en Bosmans (2004) vinden responsiviteit samen met andere kenmerken als voorspeller voor externaliserend probleemgedrag. Het zou kunnen zijn dat de mate waarin ouders bij het nemen van beslissingen rekening houden met de gevoelens en wensen van het kind meer invloed heeft op internaliserend probleemgedrag. Ook zou het kunnen zijn dat responsiviteit meer invloed heeft op kinderen als ze ouder zijn. Daarnaast zijn er voor kinderen individuele verschillen. O'Connor en Dvorak (2001) laten in hun onderzoek zien dat verschillende ouder-kind interactievariabelen niet belangrijk zijn voor alle kinderen. Het gaat met name om de combinatie van de persoonlijkheid van het kind en de kenmerken van de opvoeding van de ouders. Sommige combinaties zorgen voor een verhoogd risico.

De derde onderzoeksvraag had betrekking op de verschillen in de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag tussen vaders en moeders. Van de verschillende variabelen van ouder-kind interactie blijkt alleen positieve controle door vaders sterker gerelateerd te zijn aan externaliserend probleemgedrag dan positieve controle door moeders, maar dit verschil is niet significant. Wat betreft warmte, responsiviteit en negatieve controle zijn er geen verschillen tussen vader-kind en moeder-kind interactie gevonden in relatie met externaliserend probleemgedrag.

De vierde onderzoeksvraag was of temperament een modererend effect had op de relatie tussen ouder-kind interactie en externaliserend probleemgedrag. Er bleek geen onderdeel van temperament te zijn die een modererend effect had op deze relatie. Er is geen sprake van een interactie tussen de variabelen temperament en ouder-kind interactie. De variabelen positief affect, zelfcontrole, positieve controle door vaders en warmte door vaders en moeders hebben wel een relatie met externaliserend probleemgedrag maar ze beïnvloeden elkaars relatie niet. Dat bepaald opvoedgedrag van ouders verschillende effecten heeft bij kinderen met een verschillend temperament (Kochanska, Aksan & Joy, 2007), is in dit onderzoek niet gevonden. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat het temperament van de kinderen binnen dit onderzoek veel overeen komt of dat ouders het opvoedgedrag aanpassen aan de temperament van het kind.

Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de eventuele verschillen tussen jongens en meisjes. Ook zou men, om een goed beeld te krijgen welke rol de bevindingen spelen in de

ontwikkeling van de kinderen, verder onderzoek moeten doen op latere leeftijd. Dat er geen onderscheid is gemaakt tussen jongens en meisjes is een beperking, er zouden namelijk verschillen kunnen zijn tussen jongens en meisjes. De leeftijd kan ook een rol spelen, de ouder-kind interactie zou op verschillende leeftijden een andere rol kunnen spelen. Ook de nationaliteit van de kinderen kan een rol spelen, aangezien culturele verschillen het gedrag zouden kunnen beïnvloeden. Aanbevelingen voor vervolgonderzoek zijn kijken wat de effecten zijn op latere leeftijd en wat de verschillen zijn voor jongens en meisjes als ook bij kinderen van verschillende nationaliteiten.

Literatuurlijst

- Achenbach, T. M., & Edelbrock, C.S. (1981) Behavioral Problems and Competencies Reported by Parents of Normal and Disturbed Children Aged Four Through Sixteen. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 46, 1-82.
- Bates, J. E., Pettit, G. S., Dodge, K. A. & Ridge, B. (1998). Interaction of temperamental resistance to control and restrictive parenting in the development of externalizing behavior. *Developmental psychology*, 34, 982-995.
- Batum, P. & Yagmurlu, B. (2007) What Counts in Externalizing Behaviors? The Contributions of Emotion and Behavior Regulation. *Current Psychology*, 25, 272-294.
- Belsky, J., Hsieh, K. H., & Crnic, K. (1998). Mothering, fathering, and infant negativity as antecedents of boys' externalizing problems and inhibition at age 3 years: Differential susceptibility to rearing experience? *Development and Psychopathology*, 10, 301-319
- Bergh, B. R. H. & Ackx, M. (2003). Een Nederlandse versie van Rothbarts 'Children's Behavior Questionnaire'. Interne consistentie en driefactorenmodel van de subschalen. *Kind en Adolescent*, 24, 77-84.
- Bongers, I.L., Koot, H.M., Ende, J. & Verhulst, F.C. (2004). Developmental Trajectories of Externalizing Behaviors in Childhood and Adolescence. *Child Development*, 75, 1523 – 1537
- Calkins, S. D. & Dedmon, S. E. (2000). Physiological and Behavioral Regulation in Two-Year-Old Children with Aggressive/Destructive Behavior Problems. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 103-118
- Connell, A.M., & Goodman, S.H. (2002). The Association Between Psychopathology in Fathers Versus Mothers and Children's Internalizing and Externalizing Behavior Problems: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 128, 746-773.

- Connor, T. G., Dunn, J., Jenkins, J. M. & Rasbash, J. (2006). Predictors of between-family and within-family variation in parent–child relationships. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47, 498–510.
- Cui, M., Donnellan, M. B. & Conger, R. D. (2007). Reciprocal Influences Between Parents' Marital Problems and Adolescent Internalizing and Externalizing Behavior. *Developmental Psychology*, 43, No. 6, 1544–1552
- Davidov, M. & Grusec, J. E. (2006) Untangling the Links of Parental Responsiveness to Distress and Warmth to Child Outcomes. *Child Development*, 77, 44 – 58.
- Dekovic, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667–685.
- Elander, J., & Rutter, M. (1996). Use and development of the Rutter Parents' and Teachers' Scales. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 6, 63-78.
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 38, 581-586.
- Henry, B., A. Caspi, T. Moffitt, P.A. Silva (1996) Temperamental and familial predictors of violent and nonviolent criminal convictions: age 3 to age 18. *Developmental Psychology*, 32, 614-623
- Hetherington, E. M., & Martin, B. (1986). Family interaction. In H. S. Quay & J. S. Werry (Eds.), *Psychopathological disorders of childhood* (3rd ed., pp. 332--390). New York: Wiley.
- Karreman, A., Tuijl, C., Aken, M. A. G. & Dekovic, M. (2006). Parenting and self-regulation in preschoolers: a meta analysis. *Infant and child development*, 15, 561-579.
- Kochanska, G., Aksan, N. & Joy, M. E. (2007). Children's fearfulness as a moderator of parenting in early socialization: two lonitudinal studies. *Developmental Psychology*, 43, 222-237.
- Kochanska, G. (1993) Toward a Synthesis of Parental Socialization and Child Temperament in Early Development of Conscience. *Child Development*, 64, 325-347.
- Kelley, M.L., Power, T.G. & Wimbush, D.D (1992). Determinants of disciplinary practices in low-income Black Mothers. *Child Development*, 63, 573-582
- Lahey, B. B., Schwab-Stone, M., Goodman, S. H., Waldman, I. D., Canino, G., Rathouz, P. J.,

- et al. (2000). Age and gender differences in oppositional behavior and conduct problems: A cross-sectional household study of middle childhood and adolescence. *Journal of Abnormal Psychology, 109*, 488 – 503.
- Leeuwen, K. G., Mervielde, I., Braet, C. & Bosmans, G. (2004). Child Personality and Parental Behavior as Moderators of Problem Behavior: Variable- and Person-Centered Approaches. *Developmental Psychology, 40*, 1028–1046
- Lunkenheimer, E. S. (2007). Parent-child regulation of affect in early childhood pathways to children's externalizing behavior problems. *Dissertation Abstracts International, 67*, 6097.
- Maccoby, E. E., Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. In E. M. Hetherington (Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* (pp. 1-101). New York: Wiley.
- MacDonald, K. (1992) Warmth as a Developmental Construct: An Evolutionary Analysis. *Child Development, 63*, 753-773.
- Patterson, G.R. (1980). Mothers: The unacknowledged victims. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 45* (5, No 186).
- Patterson, G. R., DeBaryshe, B. D., & Ramsey, E. (1989). A developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist, 44*, 329-335.
- Paterson, G., & Sanson, A. (1999). The association of behavioural adjustment to temperament, parenting and family characteristics among 5-year old children. *Social Development, 8*, 293–309.
- Power, T.G. (1993). Parenting Dimensions Inventory (PDI): A research manual. Available from the author, Psychology Department, University of Houston, Houston, TX.
- Rothbart, M, K., Ahandi, S. A., Hershey, K. L. & Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The children's behavior questionnaire. *Child development, 72*, 1394-1408.
- Rothbaum, F. & Weisz, J, R. (1994). Parental caregiving and child externalizing behavior in nonclinical samples: a meta analysis. *Psychological Bulletin, 116*, 55-74.
- Rubin, K. H., Burgess, K. B., Dwyer, K. M., & Hastings, P. D. (2003). Predicting preschoolers' externalizing behaviors from toddler temperament, conflict and maternal negativity. *Developmental Psychology, 39*, 164–176.
- Rueter, M. A. & Conger, R. D. (1998). Reciprocal influences between parenting and adolescent problem-solving behavior. *Developmental Psychology, 34*, 1470-1482

- Scholte E.M. & Sontag, L. 1992. Opvoeding en ontwikkeling : een literatuuronderzoek naar de samenhang tussen opvoedingsgedrag van primaire opvoeders en de ontwikkeling van jeugdigen. *PCOJ-werkdocument*, 7, Utrecht.
- Shaw, D. S., Keenan, K. & Vondra, J. I. (1994). Developmental Precursors of Externalizing Behavior: Ages 1 to 3. *Developmental Psychology*, 30, 355-364.
- Slater, M. A., & Power, T. G. (1987). Multidimensional assessment of parenting in single-parent families. *Advances in Family Intervention, Assessment and Theory*, 4, 197-228.
- Warren-Buur, H. (2002) Influences on parenting and child outcomes among school-age children of adolescent mothers. *Dissertation Abstracts International. B, The-Sciences-and-Engineering*, 63, 1069.
- Whittle, S., Allen, N. B., Lubman, I. D. & Yücel, M. (2006). The neurobiological basis of temperament: Towards a better understanding of psychopathology. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 30, 511–525.
- Zhou, Q., Hofer, C., Eisenberg, N., Reiser, M., Spinrad, T. L. & Fabes, R. A. (2007). The developmental trajectories of attention focusing, attentional and behavioral persistence, and externalizing problems during school-age Years. *Developmental Psychology*, 43, 369-385.